

TERUG NAAR DE BASIS

Gaten en verbanden
in wijken en buurten

2023

TERUG NAAR DE BASIS

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Colofon

Test en redactie: Marcel Ham en
Robert Lagendijk.

Fotografie: Robert Lagendijk

Bijdragen: Lou Repetur, Radboud Engbersen,
Natascha Notten, Judith Jansen

Vormgeving: Paul Bergman

Toen staatssecretaris Van Ooijen voorjaar 2022 zijn inzet voor de toekomst van de Wmo naar de Kamer stuurde zette hij 'versterken sociale basis' op één: 'Mensen zijn gelukkiger als ze zelf regie hebben en met hun netwerk hun leven kunnen leiden, passend bij hun cultuur en gewoontes. Gemeenten faciliteren dit "omzien naar elkaar in de wijk" door een breed, laagdrempelig en vindbaar aanbod van activiteiten en ondersteuning in de eigen buurt of wijk. Dit aanbod – een combinatie van burgerinitiatieven, vrijwilligersorganisaties, ondersteuning aan mantelzorgers, professionele organisaties en ondersteuning van kwetsbare doelgroepen – noemen we de sociale basis.'

Waar komt die focus op het 'omzien naar elkaar in de wijk' vandaan? In het Lexicon nabijheid en sociaal werk praten Radboud Engbersen en Ard Sprinkhuizen ons bij. We lezen dat de Werkplaatsen Sociaal Domein er in 2017 mee kwamen en dat overheden en kennisinstituten het vervolgens overnamen. Maar de oorsprong van het concept is al decennia ouder en gaat terug naar het begrip 'sociale infrastructuur'. De populariteit van de sociale basis is goed te begrijpen. Van Ooijen maakt dat ook duidelijk. Om te beginnen raakt het aan alles wat bijdraagt aan het menselijk geluk: ontmoeting, onderwijs, opvoeding, werk, gezondheid, wonen, bewegen, cultuur en veiligheid. Niet dat de wijk nu voor al die kwesties het allerbeste niveau is – denk aan

werk – maar het is makkelijk te zien dat een sterke sociale basis een belangrijke voorwaarde voor mensen is om met elkaar samen te leven en zo nodig voor elkaar te zorgen.

Op het Congrestival dat Movisie op 23 september 2022 op het Utrechtse Kanaleneiland organiseerde benadrukte sociaal werker van het jaar Redouan El Khayari het belang om structurele problemen van de sociale basis aan te kaarten. Voor dit magazine *Terug naar de basis*, dat een vervolg is op het Congrestival, nemen we die oproep ter harte. We zoomen in op een aantal gaten die een solide sociale basis in de weg zitten. We kijken naar hoe die zijn te counteren, en hoe (en met wie) we nieuwe verbanden kunnen leggen. De lessen die de onderzoekers van Wij in de wijk uit hun bezoeken in het land trokken, hielden we daarbij in gedachten. We kijken naar vier fundamenteën die de sociale basis stutten: 1. de juiste voorzieningen, 2. de juiste mensen, 3. de juiste aanpakken, 4. de juiste huizen. Als uitvalsbasis namen we de Amsterdamse Spaarndammerbuurt, maar we ondernamen tal van uitstapjes, kriskras door het land.

Dat het moge inspireren om te werken aan een solide sociale basis.

De redactie

pagina 4

- 5 De comeback van het buurthuis
- 9 Openluchtbuurthuis Het Stenen Hoofd
- 10 Tekorten in de sociale basis
- 12 De buurtkrant beweegt mee
- 15 Een goed verhaal over identiteit
- 16 Marco Pastors en Radboud Engbersen
- 17 Ontmoeten door inrichten
- 17 Uit de inclusiekramp, hoe dan?
- 18 Opbouwwerker Gerrit ziet individualisering bij de overheid
- 19 Armoede bestrijden moet met bewoners
- 20 De (on)zichtbare kloof in basisvaardigheden

pagina 14

DE JUISTE MENSEN

pagina 21

DE JUISTE AANPAKKEN

- 22 Lief & Leed-straten
- 24 Vitale ouderenflats
- 25 Mislukte participatie
- 26 Energietransitie in Soest
- 29 Een gedeelde wijk
- 31 Ouders, kinderen, wonen
- 33 Vanlife: kraken anno nu
- 34 Gentrification is geen noodzaak

pagina 28

DE JUISTE HUIZEN

SLOT

- 35 Slotwoord Atta de Tolk

DE JUISTE VOORZIE- NINGEN

Intro

Ontmoetingsplaatsen zijn de *linking pins* van de sociale basis. Ze zijn er in soorten en maten, binnen en buiten. In het eerste katern van dit magazine over de sociale basis lichten we er een paar opvallende plekken uit. Een gedaante verwisselende ontmoetingsruimte in de buitenlucht, de markt, de bibliotheek, buurttuinen en vooral: het buurthuis in verschillende gedaanten. Verder in het eerste katern aandacht voor de voorzieningen in buurten die onder druk staan, met name door tekorten aan leerkrachten, huisartsen en betaalbare huizen. Een groot deel van de ontlasting moet komen van landelijk beleid, maar soms zijn er lokaal ook mogelijkheden. Een belangrijke voorziening zijn middelen voor communicatie – van de aloude buurtkrant tot de buurtapp.

De comeback van het buurthuis

Het buurthuis leek het afgelopen decennium op zijn retour. Gemeenten leken er geen zin meer in te hebben en de klassieke buurthuizen werden massaal gesloten. In andere gevallen werd in plaats van op de sociaal werker vertrouwd op vrijwilligers. Volgens Sociaal Werk Nederland telt Nederland evenwel nog altijd zo'n 7500 buurt-, gemeenschaps-, dorpshuizen en wijkcentra. (Die net als veel andere publieke plekken nu zwoegen onder de hoge energieprijzen.) Wie komen daar? Het SCP onderzocht dat vijf jaar geleden en noteerde dat een kwart van de mensen met een Wmo- of participatievoorziening er wel eens een voet over de drempel zet. Van de mensen die geen voorziening gebruiken bezoekt een kleine 10 procent wel eens het buurthuis. Hoewel het klassieke buurthuis dus zijn beste tijd gehad lijkt te hebben, zien we een interessante doorstart, grofweg in vier typen: allereerst het multifunctionele buurthuis, waar naast het klassieke sociaal werk ook plek is voor voorzieningen als een Centrum voor Jeugd en Gezin, een basisschool, een

kinderopvang, jeugdcentrum en meer (zoals de Poelenburcht in Zaandam). Het tweede type buurthuis is dat van een burgerinitiatief. Het buurthuis is geïnitieerd en wordt gerund door bewoners. Cijfers ontbreken maar overall is dit sinds tien jaar een voortvarende ontwikkeling, met sprankelende voorbeelden als de Leeszaal en het Wijkpaleis in Rotterdam en De Meevaart in de Amsterdamse Indische buurt. Hierna in beeld: het buurthuis van de Somalische gemeenschap in Haarlem. Populair is ook het derde type: het buurthuis dat de gemeente graag overdraagt aan burgers. Niet zelden worden buurtbewoners verantwoordelijk voor de exploitatie en moeten ze activiteiten verzinnen om geld in het laatje te brengen. Utrecht koos ervoor wel geld beschikbaar te stellen, maar alle initiatief verder aan bewoners te laten. Hier kijken we naar buurtcentrum De Leeuw. Huiskamers van de buurt, geïnitieerd door woningcorporaties, zou je een laatste vorm kunnen noemen.

MULTIFUNCTIONEEL IN POELENBURG

Beheerder Willem Kwast is trots op het multifunctionele buurtcentrum De Poelenburcht in de wijk Poelenburg in Zaandam. In de Poelenburcht kunnen bewoners terecht voor van alles; van pottenbakken tot taallessen, van voetbal kijken tot een gratis nagelbehandeling en van huiswerkbegeleiding tot fitness. Tijdens de huiswerkbegeleiding lopen er soms wel zestig jongeren rond. Het centrum is al vijftig jaar een begrip in Poelenburg, volgens Willem 'een wijk met meer verschillende nationaliteiten dan heel Amsterdam'. Het gebouw, aan de rand van de stad, werd oorspronkelijk als buurthuis gebouwd. Ernaast ligt het volkstuinencomplex.

In Poelenburg is veel werkloosheid. Bewoners die het zwaar hebben, kunnen in het buurtcentrum terecht voor gratis brood en groenten. Veel mensen komen naar het centrum voor het sociaal wijkteam: voor administratieve ondersteuning, geldzaken of het zoeken naar een woning. Een paar jaar terug was de loop naar het buurthuis minder geworden, door meer vrijwilligers en participanten te betrekken bij het buurthuis is dit gelukkig weer toegenomen. Nu komen de bewoners ook weer voor de ontspanning en de leuke activiteiten.

Foto: Beheerder Wim Kwast voor Wijkcentrum Poelenburcht (Zaandam)

SOMALISCH BURGERINITIATIEF HELPT INBURGEREN

Midden tussen de flats van het Haarlemse Schalkwijk huist SSHO, Stichting Somaliërs Haarlem & Omgeving. De klaslokalen van het voormalige schoolgebouw worden gebruikt voor huiswerklessen voor kinderen en bewegings- en computerlessen voor ouderen. Ook kunnen scholieren hier terecht voor een rustige werkplek. En iedereen met vragen over gezondheid, opvoeding en financiën. SSHO heeft ook een hardloopclub die wekelijks door de straten van Schalkwijk zoekt. En er is een keuken waar gekookt kan worden als er speciale activiteiten zijn.

Schalkwijk kent een flinke Somalische gemeenschap. Waar in andere steden een paar honderd Somaliërs wonen, telt Schalkwijk er bijna duizend. SSHO is een burgerinitiatief dat zich sinds vijftien jaar inzet voor volwaardige integratie en participatie van de Somalische gemeenschap in Haarlem. Dit jaar won het wijkcentrum de Participatieprijs 2022 van de gemeente. De jury roemt de wijze waarop SSHO een grote groep mensen uit hun isolement haalt. 'Het centrum biedt een plek waar mensen zich veilig en vertrouwd voelen met veel herkenningspunten.'

Coördinator Mahad Ahmed zegt: 'Inburgeren doe je niet in zes weken.' Hij kwam zelf dertig jaar geleden vanuit Somalië naar Nederland en liep toen al snel vast in de wirwar van Nederlandse regelgeving. Hij moest in die tijd zelf uitzoeken hoe het pad langs studie naar werk liep. 'Er waren zoveel drempels. Kinderen hebben nu zelf inspraak in wat ze willen worden.'

Foto: Het bestuur
van SSHO: Mahad Ahmed,
Bashir Abdulkadir en
Hussein Elmi (Haarlem)

DE INWONERS BEPALEN DE INHOUD

Buurtcentrum De Leeuw ligt pontificaal midden in Votulast, een verzamelnaam voor vier wijken in het noordoosten van Utrecht. Het gebouw, een oude school met een moderne aanbouw en groen dak, is een echte huiskamer voor de buurt. Er staan bankstellen, eettafels, veel planten en een goedgevulde boekenkast. Door de grote glazen puien komt lekker veel licht binnen. De oude klaslokalen bieden onderdak aan de activiteiten. Bewoners kunnen de hele dag binnenlopen voor koffie en een praatje. Aan het buurtcentrum zijn de sociaal makelaars van DOCK verbonden. Bep van Rees is zo al bijna drieëntwintig jaar aan De Leeuw verbonden. ‘Wij stimuleren de samenredzaamheid in de wijk: talentontwikkeling, netwerkvorming en activering vanuit het willen en kunnen van bewoners. We steunen en faciliteren en sturen zo op eigenaarschap aan. Inmiddels draait De Leeuw geheel op gebruikers en vrijwilligers.’ DOCK komt met de bewoners en de gemeente geregeld bijeen. ‘Mocht er behoefte zijn aan een bankstel of een nieuwe gitaarversterker, beslissen we dat in de driehoek. Bewoners hebben zo een stem.’

In Utrecht zijn alle gemeentelijke buurthuizen op deze manier georganiseerd. Inhoud van de activiteiten wordt door bewoners zelf geregeld. Bewoners kunnen op elke locatie deelnemen aan de activiteiten en met een goed plan kan iedereen een ruimte huren via een speciale site. Een code geeft vervolgens toegang tot de besproken ruimte. ‘Er is er wel een sterke binding met de buurt, daar zorgt DOCK voor’, vertelt Bep. ‘Voor echte buurtinitiatieven is in De Leeuw altijd wel een plekje. En anders maken we dat wel.’

Foto: Sociaal Makelaar
Buurtcentrum De Leeuw,
Bep van Rees (Utrecht)

DE CORPORATIE VERZORGT DE BUURTKAMER

Op een hoek aan de rand van Schilderswijk-Noord ligt Buurtkamer 's Gravenzandelaan. Het pand, voorheen een buurtwinkel, werd in 2003 beschikbaar gesteld door woningbouwvereniging Haag Wonen. De dagelijkse leiding is in handen van een beheerclub waarvan Abderrahim Abgar de secretaris is. In de buurt wonen nog altijd veel arbeiders. 'Voor hen is het nog vaak een kwestie van overleven', vertelt Abderrahim, die bijna drie decennia in de wijk woonde. 'Het is een levendige volkswijk waar veel nieuwe Nederlanders wonen.'

De beheerclub onderhoudt relaties met de gemeente, de buurt en het buurtwerk. Verder zorgt ze voor de boodschappen en dat de beamer en de televisie het doen. 'En voor het onderhoud van de ruimte,' aldus Abderrahim. De gemeente geeft subsidie voor de activiteiten en gas, water, licht. De buurtkamer is vooral een plek waar vrouwen uit de buurt elkaar rustig kunnen spreken, maar waar ook jongeren mogen zijn die dan niet op straat hoeven rond te hangen.

Foto: Abderrahim Abgar
in de Buurtkamer 's
Gravenzandelaan (Den Haag)

HET STENEN HOOFD

een buurthuis in de open lucht

Eigenlijk kun je nog alleen vanuit de lucht zien dat het Stenen Hoofd in Amsterdam van oorsprong een enorme steiger voor vrachtschepen was. Ook de passagiersschepen van de Holland-Amerika Lijn vertrokken begin twintigste eeuw hiervandaan, maar al snel verloor het terrein zijn functie. In de jaren zestig werd het Stenen Hoofd de thuisbasis voor een studentenwoonschip en al gauw werden de havenkantoortjes en loodsen die erop stonden, afgebroken. Sindsdien is het Stenen Hoofd een braakliggend terrein dat wordt gebruikt voor van alles en nog wat. Je zou kunnen zeggen: het grootste openluchtbuurthuis van Nederland.

Mensen ontmoeten er elkaar dagelijks bij het uitlaten van de hond. In de zomer wordt er gezwommen, er zijn hondenwedstrijden, tangolessen, een heus filmfestival, concerten, kindervoorstellingen; allemaal op dat braakliggende stuk stad. Maar zoals dat altijd gaat, ontstaan er in de loop der jaren heel andere plannen voor een dergelijke plek. Het Stenen Hoofd

ontsnapte in de jaren tachtig ternauwernood aan kolossale woningbouw en onlangs waren er nog plannen om hier een brug over het IJ aan te leggen. Sinds dertig jaar is er een stichting die zich inzet voor het behoud van de steiger als rafelrand van de stad, als plek voor recreatie voor de buurt en voor kleinschalige culturele evenementen.

DE JUISTE

Tekort huisartsen

Personeelstekorten, een stop op het aannemen van patiënten, hoge werkdruk – huisartsen zitten in zwaar weer, ontdekte kennisorganisatie Nivel. Het aantal huisartsenpraktijken met een tekort aan personeel nam tussen 2018 en 2021 toe van 50 naar 70 procent. Vooral in het midden van het land is de druk groot door een combinatie van hoge werkdruk en tekorten op de arbeidsmarkt. Volgens *De Groene Amsterdammer* bedanken steeds meer huisartsen voor de eer. Huisartsen hameren er op dat een oplossing landelijk beleid vergt. Zelf zien ze weinig meer mogelijkheden dan het contact te minimaliseren: korte consults, herhaalrecepten inspreken op het antwoordapparaat, zo veel mogelijk helpen door aan ondersteuner of stagiaire.

Tekort aan leerkrachten

Leraren die met pensioen gaan, krapte op de arbeidsmarkt – de tekorten aan leerkrachten in het basis-, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs worden alom onderkend. Het kabinet probeert met informatiecampagnes, salarisverhogingen en nieuwe organisatievormen het aantal leerkrachten te behouden of te vergroten. Duidelijk is dat dit probleem structureel is en een collectieve oplossing vergt, maar wat kun je lokaal doen om de school in de buurt overeind te houden? Volgens stichting-leerkracht.nl (Lerarentekort te lijf gaan met een structurele oplossing! (stichting-leerkracht.nl)) kun je als school tegenwicht bieden door de werkplek aantrekkelijker te maken. De stichting keek daarvoor goed naar bedrijven en scholen die het wereldwijd goed doen. Een fijnere werkplek zit 'm onder andere in korte, energieke overleggen, zelf keuzes kunnen maken en leerlingen die feedback geven.

Onbetaalbare huizen

Hoewel de huizenprijzen sinds de zomer in CBS-termen 'afvlakken' is het bemachtigen van een koop- of huurwoning voor veel mensen volstrekt onhaalbaar. Zonder veel vermogen of een lange inschrijfduur kun je het schudden. Volgens de *Atlas voor Gemeenten* is er een tekort aan 390.000 woningen. De helft van de mensen die een woning zoeken wil in Amsterdam wonen. Dakloze jongeren en de krakende *vanlifers* (pagina 33) weten er alles van. Die laatsten lijken een manier te hebben gevonden om met schrijnende schaarste te dealen. Maar is er ook lokaal beleid mogelijk? Volgens Krijn van Beek is het simpel en moet je samenwoners niet meer korten op hun uitkering zoals de bijstand, schrijft hij op Sociale

VOORZIENINGEN

De bieb hoeft niet altijd dicht

Sluiting dreigde in het najaar van 2020 voor vier Amsterdamse buurtbibliotheken. Een bezuiniging van de gemeente maakte het volgens de centrale OBA niet langer mogelijk alle filialen open te houden. Een peperdure bibliotheek op de Zuidas moest er wel komen. In de Spaarndammerbuurt en de andere buurten sloeg de vlam in de pan, en binnen no time waren er duizenden handtekeningen verzameld. Boze bewoners plakten de ramen vol met actieteksten. Geschrokken schrapte de Amsterdamse raad de bezuiniging, voorlopig voor twee jaar. De bibliotheek in de Spaarndammerbuurt ligt er sinds dit najaar florissant en nieuw verbouwd bij. De boeken binnen zijn wel een beetje verscholen geraakt. In het nieuwe concept is namelijk nadrukkelijk 'ruimte voor andere activiteiten', al is de pakketdienst Parcls vanwege een faillissement alweer verdwenen. Of het nieuwe concept met 'samenwerkingspartners' een duurzame toekomst heeft zal moeten blijken.

De tuin in verdrukking

Het was groot nieuws in de zomer van 2022: investeerders als EuroParcs en Roompot azen op kleine vakantieparken. Zo verdwijnen oude gezellige familiecampings. Ze moeten plaatsmaken voor recreatieparken vol dure glamping en luxe vakantiehuizen. Ook de volkstuinten zijn prooi. De ene na de andere vereniging dreigt opgedoekt te worden omdat gemeenten bouwplannen ontwikkelen voor de grond die inmiddels onbetaalbaar is geworden. Ook in Amsterdam staan de tuintjes onder druk, weet Mario. Hij is al zijn leven lang lid van Volkstuinvereniging Sloterdijkmeer. Hij leerde er zijn vrouw Jannie kennen. Zij werd er ooit zelfs geboren. Ook hun kinderen werden er geboren. Zij hebben inmiddels een eigen

plek op Sloterdijkmeer. En ook Jannie's zus Wilma heeft met haar man Rinus een eigen huisje, en hun kinderen hebben er een eigen plek. Op het terrein staat een groot clubgebouw, het onderdak voor de toneelclub, bingoavonden, dansavonden, playback- en knutselmiddagen. En op zondag kun je er patat eten. De hele familie van Mario is de hele zomer te vinden 'op de tuin'. Ze leiden er hun dagelijkse leven en verbouwen er hun eigen groenten. 'Thuis hebben we een balkonnetje, hier een tuin. We zijn hier eigenlijk vier maanden op vakantie.' Sloterdijkmeer bestaat sinds 1936 en telt 274 tuinen. Elke tuinbewoner moet jaarlijks vijftien uur tijd in de vereniging steken. 'Het is wel anders dan het vroeger was. Vroeger was dit een vakantieoord voor mensen die niet veel hadden. Inmiddels komen hier ook al yuppen. Zij zien het als tweede huisje. Ze weten niet eens waar ze aan beginnen. Ze zetten zich ook niet in voor de vereniging. Ze komen ook niet in het clubhuis. Laatst kwam er een jongen naar mij toe lopen. Die vroeg: hoe vaak komt de tuinman hier eigenlijk.' En wat als Sloterdijkmeer moet verdwijnen? 'Dan moet je op een andere plek weer opnieuw beginnen, maar of we daar nog aan beginnen?'

Foto: Mario met zijn kleindochter Ivy Mae, zoon Rick, Mario's vrouw Jannie, schoonzoon Sander, dochter Natascha, Mario's zwager Rinus, kleindochter Emma, neef Robin, schoonzus Wilma

Buurtkrant beweegt mee

Nederlanders zijn over het algemeen geïnteresseerd in lokaal nieuws (Commissariaat voor de Media, 2022). En ook mensen die doorgaans minder geïnteresseerd zijn, hebben een voorkeur voor nieuws uit hun directe omgeving. Buurtkranten worden daarom goed gelezen. En vooral papieren kranten doen het goed bij ouderen. Voor 18 procent van de respondenten van dit onderzoek is het huis- aan-huisblad de enige informatiebron. Uit onderzoek van de Gemeente Amsterdam (2017) blijkt ook dat mensen die buurt- en wijkkranten lezen een hogere mate van verbondenheid met de buurt ervaren. Maar er zijn al langer zorgen over het verdwijnen van huis-aan-huisbladen. Een rondje Google leert dat veel kranten worden opgedoekt en grote uitgeefconcerns de huis-aan-huiskranten in de etalage zetten.

VOORZIENINGEN

Buurtkranten zorgen voor verbinding in de buurt, maar stijgende drukkosten en een gebrek aan vrijwilligers zorgen ervoor dat steeds meer kranten het voor gezien houden.

Foto: Roos Hendriks

Buurtkranten hebben het kortom moeilijk. Vrijwilligers zijn moeilijk te vinden en de drukkosten rijzen de pan uit. Het voortbestaan is deels afhankelijk van een subsidiepotje van de gemeente. De oudste buurtkranten in Amsterdam zijn met zevenenveertig jaar de van oorsprong krakerskranten *PijpKrant* en de *Staatskrant*. Andere buurtkranten hebben hun oorsprong in het welzijnswerk, weer andere zijn opgezet door ondernemers. Buurtkranten delen doorgaans informatie over woonsprekuren en hulpverlening. En natuurlijk is daar ook altijd de buurtagenda. Buurtkranten brengen hyperlokaal nieuws en zitten in de haarvaten van de buurt of het dorp. Het taalgebruik is voor iedereen prima te begrijpen en voor veel bewoners is de buurtkrant de enige krant die op de mat valt.

Verdwijnende kranten zijn slecht nieuws, aldus de Amsterdamse wethouder Lokale Media, Shula Rijxman, onlangs tegen AT5: 'Buurtkranten bieden niet alleen informatie, maar vergroten ook de betrokkenheid van bewoners bij de buurt. Dit heeft een positieve invloed op de deelname aan

buurtactiviteiten, imagoverbetering van de buurt, maar bijvoorbeeld ook op het tegengaan van eenzaamheid. Het college zet zich in voor een structurele oplossing.' *OpNieuw*, de buurtkrant voor de Amsterdamse Nieuwmarktbuurt, is zo'n informatieve krant waar bewoners vier keer per jaar naar uitkijken. 'Het is een gratis krant voor de buurt en door de buurt,' vertelt Roos Hendriks, 71 jaar en de stuwende kracht achter het blad. Ze woont sinds 1980 in de Nieuwmarktbuurt en is sinds tien jaar eindredacteur, hoofdredacteur en ook nog voorzitter van het bestuur. De krant die sinds 1983 bestaat en in een oplage van vijfduizend wordt verspreid, wordt gerund door vrijwilligers. 'En belangrijk: we zorgen dat de krant ook bij de politiek terechtkomt. De Stopera leest mee!'

Zware geschiedenis

De Nieuwmarktbuurt kent een zware geschiedenis. Na de oorlog kwam het plan om de wijk – die toch al sterk verkrot was, af te breken zodat er stadsvernieuwing kon plaatsvinden. Huizen en grote panden

Foto: Duizendpoot Roos Hendriks op haar werkplek

werden gekraakt. Na enorme veldslagen met politie en ME wonnen uiteindelijk de krakers. Hendriks: ‘*OpNieuw* was een initiatief van vrouwen uit de buurt toen begin jaren tachtig de wederopbouw van de buurt begon. Omdat dat hele proces met veel inspraak gepaard zou gaan was een buurtkrant wenselijk. Veel communicatie in de buurt verliep in die tijd nog via radio, telefoon en briefjes.’ De eerste jaren dat *OpNieuw* verschijnt, wordt de toon sterk bepaald door de actievoerders uit de buurt. Dat geluid blijft nog jaren de boventoon voeren. Hendriks: ‘Toen ik begon bij *OpNieuw* voelde ik het als een last dat ik net als mijn voorgangers moest actievoeren in de krant. Maar het blad en de makers hadden in de buurt eigenlijk een imagoprobleem. Men vond *OpNieuw* te activistisch, te negatief. Alleen de problemen veranderden door de jaren: de sociale woningbouw wordt uitgehold,

sociale woningen worden verkocht en er komen yuppies in de buurt wonen. Er is veel autoverkeer, veel toeristen, veel horeca.’

Meebewegen met de yuppies

Het lukt Hendriks – die het werk voor *OpNieuw* ook maar in haar mik kreeg geschoven – aanvankelijk niet om genoeg enthousiaste vrijwilligers te vinden. Daar heeft ze vervolgens hard voor moeten knokken, vertelt ze. Want lange tijd moest ze de krant in haar eentje drijvend houden. Pas als ze de omslag van het blad gebruikt als een smeekbede voor nieuwe vrijwilligers lukt het weer de gemeenschapszin boven water te krijgen en komt er opnieuw een enthousiast team. ‘Wat bleek: er zijn allemaal jonge gezinnen in de buurt komen wonen. Zij hebben zich ontfermd over de speeltuinvereniging en van daaruit wordt *OpNieuw* nu met veel enthousiasme

verspreid. En de jonge bewoners willen juist wel iets voor de krant doen – schrijven, fotograferen, maar dan met mooie interessante verhalen over hun fijne buurt en de leuke bewoners.’ En de krant om actie te voeren tegen de rijke patzers in dikke auto’s die de huizen in de buurt opkopen? Dat is van later orde, vindt Hendriks. ‘Eerst moet een nieuwe generatie echt een band met de buurt krijgen. Het is een buurtblad, dus als er meer jonge mensen, meer toeristen en meer yuppies in dikke auto’s in de wijk komen dan bewegen we daarin mee.’

PS: Natuurlijk vervullen buurtapps in buurten inmiddels de rol van de radio en briefjes uit de vorige eeuw. Voor een overzicht van de buurtapps, kijk [hier](#).

Intro

Mensen maken de sociale basis. Maar welke mensen? Kun je daar invloed op uitoefenen? In dit tweede katern aandacht voor het belang van organisatie, informele leiders en voor een goed verhaal over identiteit. Radboud Engbersen (Movisie) neemt het in een column op voor sociaal werkers, die het nogal eens hard te verduren krijgen van Marco Pastors, de voorman het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. We borduren in dit katern ook voort op de door Engbersen en Judith Jansen eerder bekritiseerde ‘inclusiekramp’, waarbij van initiatieven in wijk en buurt wordt verwacht dat ze openstaan voor álle inwoners. Hoe kun je daar lokaal mee dealen? Sandra Doevedans laat aan de Slotterplas in Amsterdam zien hoe je daar ruimtelijk mee kan omgaan. Opbouwwerker Gerrit de Schiffart toont hoe sociaal werk anno 2022 er uitziet, en hoe het verschilt van vroeger. ‘De burger is niet individualistischer geworden, maar de overheid!’ Hoe je daarbij armoede moet bestrijden, betoogt wetenschapper Reinout Kleinhans, en dat moet mét bewoners. Natascha Notten wijst ten slotte op een groep die veel kan hebben aan een stevige sociale basis: laaggeletterden.

Een goed verhaal over identiteit

Wat zijn cruciale voorwaarden voor het versterken van gemeenschappen? Drie factoren springen eruit, volgens Wij in de wijk 4: organisatie, informele leiders en een goed verhaal over identiteit. Wat weten we daarover?

In *Wij in de wijk* nummer 4 zegt Ron Meyer, programmadirecteur van de Alliantie Heerlen-Noord, tegen Radboud Engbersen van Movisie dat er drie zaken zijn waar het om gaat bij het versterken van gemeenschappen: 'Ten eerste het belang van organisatie, juist om mensen te bereiken die zichzelf niet weten te organiseren; ten tweede het belang van informele leiders; en ten derde de inzet op identiteit om mensen te enthousiasmeren en samen te brengen.' Wat weten we over die factoren uit eerdere publicaties?

Wantrouwen en neerbuigendheid

Om met die *organisatie* te beginnen, naar de voorwaarden waaronder mensen in minder florissante wijken zich organiseren is het afgelopen decennium enig onderzoek gedaan. Zo valt in het onderzoek van Reinout Kleinhans ([Zelforganisatie in arme wijken: geef bewonersbedrijven een kans! – Sociale Vraagstukken](#)) te lezen dat bewoners die zichzelf willen verenigen of zelfs een bewonersbedrijf willen oprichten nogal eens stuiten op een 'ambtenarencultuur' die bestaat uit een mix van wantrouwen, neerbuigendheid, controle, onbekendheid met een dienende rol en bezorgdheid bij het 'loslaten'. Dit overigens ook tot frustratie van ambtenaren die de bewoners juist vooruit willen helpen.

Regels kunnen evenzeer behoorlijk in de weg zitten, bijvoorbeeld voor mensen met een uitkering die geen vrijwilligerswerk mogen doen. Organiserende burgers kunnen intussen goed geholpen worden door accommodaties voor ze beschikbaar te stellen. Ook een startkapitaal om op weg te komen met een initiatief en de medewerking van deskundige medewerkers van woningcorporaties, gemeenten en andere professionals zijn cruciale factoren.

Informele leiders hebben durf

Informele leiders, Meyers tweede punt, staan al langer op de kaart als cruciale factor voor het versterken van gemeenschappen. Informele leiders hebben durf, zijn ondernemend en eigenzinnig in het omgaan met regels, zo omschreef Ton van der Pennen (2012) de zogenoemde *best persons* op basis van onderzoek van de TU Delft ([Best persons maken het verschil in probleemwijken – Sociale Vraagstukken](#)). Van der Pennen en collega-onderzoekers zagen in achterstandswijken slagvaardige types die problemen in achterstandswijken hielpen aanpakken. De kwalificaties die ze deze informele leiders toedichtten lijken eindeloos: buiten de lijntjes kleuren, visie hebben, volhardend zijn, inlevend, humor,

tactvol, en onderhouden van een uitgebreid netwerk. Van der Pennen: 'Hun houding kenmerkt zich door het 'erop afgaan' en niet dralen, zo weinig mogelijk overleg en iedere kans aangrijpen om een probleem aan te kaarten.'

Een verhaal over jezelf

Identiteit kan mensen tot slot inderdaad inspireren, zo weten van succesvolle burgerinitiatieven. Alle succesvolle burgerinitiatieven uit *De ondernemende burger* ([De-ondernemende-burger \[MOV-5826478-1.0\].pdf \(movisie.nl\)](#)) draaiden in meer of mindere mate om identiteit. Vaak gaat het dan om een verhaal over zichzelf, 'dat soms decennia teruggaat en soms recenter van datum is, een verhaal dat samenbindt en voor een identiteit zorgt. Elsendorpers en hun coöperatie memoreren keer op keer hun pioniersverleden, de Hammenaren verhalen met smaak over hoe ze zelf ooit met hand en schop het zwembad groeven, de Malburgers ontlenden hun trots aan het verzet tegen de autoriteiten waarop ze nu met hun initiatief een overwinning behalen. Het is niet genoeg, het kan ook zonder, maar het helpt wel.'

Meer waardering voor frontliniewerkers graag

Het commitment van Marco Pastors in Rotterdam-Zuid is een voorbeeld voor al die politici die opportunistisch meebewegen op de dagkoersen van politieke winden, maar frontliniewerkers verdienen meer waardering van hem, vindt Radboud Engbersen.

‘Hallo. Daar zijn we weer!’ Wie een congres organiseert binnen het sociaal domein kan niet om Marco Pastors heen, directeur van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ). Een zeker masochisme is de organisatoren niet vreemd, want onvermoeibaar kastijdt Pastors zijn gastvrouwen en gastheren door kritisch zijn licht te laten schijnen op de sociale sector in het algemeen en maatschappelijke voorzieningen in het bijzonder. Twee voorzieningen omarmt hij met hart en ziel: de school én de onderneming. En in het voetspoor daarvan onderwijzers, leraren en werkgevers. Bewoners hebben minder zijn aandacht, want als het goed is, zitten ze op school of zijn ze aan het werk. Voor sociaal werkers koestert hij pas warme gevoelens als ze een bijdrage leveren aan het in het gareel houden van jongeren. Het primaire doel van het NPRZ is immers sociale verheffing. Extra lessen, je best doen op school, goede cijfers halen, de juiste opleidingen volgen, uit de uitkeringen aan het werk en van de huurwoning naar een eigen koopwoning. Alles in de beste tradities van de sociaaldemocratie.

Arbeidsethos

Pastors is nu tien jaar het boegbeeld van het NPRZ en vertoont nog geen enkel teken van slijtage. Hij zal – is mijn inschatting – de eindtermijn van het programma in 2030 moeiteloos halen, en ook alle mogelijke verlengingen. Zijn commitment is een voorbeeld voor al die politici die opportunistisch meebewegen op de dagkoersen van politieke winden. Maar hij zal ons, Rotterdammers, pas echt in brons gegoten aan de zuidkant van de Erasmusbrug blijvend herinneren aan het belang van scholing en het juiste arbeidsethos als hij ook meer oog krijgt voor andere maatschappelijke voorzieningen. Want met alleen scholen en ondernemingen trek je Rotterdam-Zuid niet omhoog. Bovendien speelt ook het tekort aan onderwijzers en leraren het NPRZ parten bij het verlengen van de schooltijd met gekwalificeerde krachten. Voor veel onderwijzers en leraren is Zuid ook niet de gedroomde werkplek. Het onderwijswerk is er zwaar. Lees *Superschool* van schooldirecteur Eric van ’t Zelfde, die het kwakkelende Hugo

de Groot College op Zuid succesvol op de rails kreeg, maar wel ten koste van permanente roofofbouw op zijn personeel. Wie als leerkracht wil slagen in Zuid, moet niet alleen een idealist, een scherp pedagoog en een vakman of -vrouw zijn, maar ook iets van een militair in zich hebben.

Sociaal kapitaal

Juist ook andere sociale en culturele hulpbronnen kunnen het onderwijs als verheffingsinstrument aanvullen en versterken. Zeker in focuswijken is er nog een te schraal aanbod van recreatieve, sportieve en culturele voorzieningen. Juist deze voorzieningen geven jonge bewoners de mogelijkheid competenties te ontwikkelen (sociaal kapitaal) die nodig zijn om vooruit te komen. Met alleen een diploma (cultureel kapitaal) red je het tegenwoordig niet. Ook voorzieningen voor ontmoeting en voor het oefenen in lokale democratie zijn cruciaal. En niet elke inwoner van Zuid laat zich als leerling, voorleesvader, overblijfouder, mentor of gastdocent aan een school binden. Heel velen zijn ver voorbij school en arbeidsmarkt; denk aan ouders of bewoners met een beperking. Vooral kapitaalarme bewoners wier actieradius vaak niet verder reikt dan één of twee metrohaltes, hebben baat bij kleinschalige, fysiek en financieel bereikbare voorzieningen, die ook in het

weekeinde voor hen open zijn.

In en rond deze sociale basisvoorzieningen tref je sociaal werkers in de gedaante van buurtwerker, jongerenwerker, wijkteamlid, buurtsportcoach, opbouwwerker, klantmanager en maatschappelijk werker. Zij faciliteren, verbinden groepen, programmeren, voorkomen en verzachten problemen en ontlasten scholen. Deze maatschappelijke voorzieningen en frontliniewerkers verdienen meer waardering van Pastors. De discussies op conferenties verliezen dan wellicht wat aan scherpte, maar het levert wel een meer genuanceerd perspectief op het inlopen van achterstanden in gebieden als Rotterdam-Zuid.

Radboud Engbersen is programmaleider sociale basis bij Movisie. Deze column verscheen eerder in het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

ONTMOETEN DOOR INRICHTING

We staan aan de promenade-oever van de Sloterplas bij het Amsterdamse Osdorpplein, met portefeuillehouder **Sandra Doevendans** van stadsdeel Nieuw-West. Ze vertelt hoe het de bedoeling is om nog meer dan nu voor, onder andere de bewoners uit Amsterdam Nieuw-West, een plek te creëren waar je wilt zijn én die bijdraagt aan spontane ontmoetingen. De kunst is om te luisteren naar wat speelt bij bewoners en ondernemers uit het gebied om zo een idee te krijgen hoe de buurt aantrekkelijker gemaakt kan worden. Zo zorg je voor eigenaarschap. Doevendans: 'We zijn een zeer divers stadsdeel. Je wilt het liefst dat al die verschillende mensen ook mixen, opdat bubbels doorbroken worden, en dus niet iedereen in z'n eigen hoekje blijft. Iedereen mag natuurlijk kiezen met wie hij optrekt, maar je kunt als bestuur in de inrichting en programmering bevorderen dat verschillende mensen elkaar wel ontmoeten.'

Uit de inclusiekramp? Hoe dan?

"Het is belangrijk om te accepteren dat mensen soms graag onder gelijkgestemden willen verkeren. Accepteer dat contacten gericht op de eigen groep betekenisvol zijn voor veel buurtbewoners. Kom uit de inclusiekramp! Dat viel te lezen in *Wij in de wijk*, ofwel: belast bewonersinitiatieven niet altijd met de eis dat ze voor iedereen moeten zijn. Bij een meer ontspannen kijk op inclusie waarin toch iedereen zich erkend en geaccepteerd voelt, zo schreef Lotte Thissen van Movisie onlangs, kan het helpen ervaringskennis vanaf het begin af aan te betrekken bij beleid. Zo kan ook voorkomen worden dat inclusiebeleid blijft steken in een *diversity wash*, ofwel niet meer dan voor de Bühne. 'Ervaringskennis over dergelijke dagelijkse praktijken biedt kansen om échte inclusie te vergroten, zoals Tim 'S Jongers eerder dit jaar bepleitte tijdens de Participatielezing.' Thissen noemt participerende observatie door ervaringsonderzoekers als methode om inzicht te krijgen in in- en exclusie. Wanneer dat onhaalbaar is, zijn ervaringsraden misschien een optie. Een ander voorbeeld is photovoice, waarbij deelnemers betekenisvolle elementen, bijvoorbeeld in de wijk, fotograferen, waarna onderzoekers met hen in gesprek gaan over de achterliggende betekenis van de foto's. Ook interviews in de eigen vertrouwde omgeving zorgen voor een bredere context en bieden mogelijkheden voor observatie. En met niet-talige werkvormen zoals muziek kunnen mensen die een bepaalde taal niet of minder machtig zijn ook hun ervaringen delen en uiten.

Van opbouwwerker tot bewonersconsulent

Gerrit de Schiffart (62) begon in de jaren tachtig van de vorige eeuw te werken als opbouwwerker. Nu, als 'bewonersconsulent', doet hij in wezen niet veel anders. Maar van toen kunnen we nog wel wat leren als het gaat om continuïteit en collectief overleg.

Als bewonersconsulent in dienst van stichting !Woon ondersteunt Gerrit de Schiffart bewoners in Amsterdam die te maken krijgen met een renovatie of sloop. Hij weet wat hun rechten zijn en wat ze moeten doen als een corporatie plannen heeft. Hij informeert ze en helpt met het vormen van een bewonerscommissie, om vervolgens samen met de corporatie een sociaal plan te maken. Dat gaat vaak goed, maar soms dreigt het mis te gaan. Bijvoorbeeld wanneer een corporatie een blok huizen wil slopen en bewoners geen mogelijkheid hebben tot terugkeer.

'In zo'n situatie was er een keer een bijna-akkoord tussen de corporatie en de bewonerscommissie, maar was er een andere groep bewoners die fel tegen de sloopplannen was en in actie kwam. Ik heb toen de bewonerscommissie geadviseerd een stap terug te doen en de actievoerders in gesprek te laten gaan met de corporatie. Daar maakte ik me niet bij iedereen geliefd mee.' Uiteindelijk kregen de actievoerende bewoners geen nieuwe toezeggingen, maar werden ze met goede communicatie wel geruster over de gang van zaken.

Vroeger: meer structuur

Wat ziet De Schiffart als het grote verschil tussen het werk van de opbouwwerker in de jaren tachtig en negentig en nu? 'Ik denk dat er destijds veel meer inzet van de gemeente was en wil om te overleggen met bewoners. Er werd veel geëxperimenteerd met een structuur van buurtbeheer, met een vertegenwoordiging van bewoners, de gemeente en de politie. Er was een paar keer per jaar overleg. Als opbouwwerker ondersteunde je dat. Je hielp de vertegenwoordiging van bewoners hun achterban – de overige bewoners – informeren en consulteren. Je hielp ze beslagen ten ijs komen. Die basis van

continuïteit mist er nu', zegt De Schiffart, 'en de gemeente lijkt daar ook geen behoefte meer aan te hebben.' Liever benadert de gemeente inwoners nu individueel. 'En', vervolgt hij, 'het gaat nu vaak meer om, zoals dat heet, mensen in hun kracht zetten.'

Een ander voorbeeld van een minder structurele en meer hapsnap-benadering is de toekenning van buurtbudgetten in Amsterdam om bewonersinitiatieven te stimuleren. 'Sympathiek hoor', zegt De Schiffart, 'om bewoners te laten kiezen aan welke projecten het beschikbare geld besteed moet worden.' Maar, vraagt hij zich af, kun je niet veel beter bewoners van tevoren bij het maken van zulke projecten betrekken, kijken waar de behoeften in een wijk zijn, en waaraan eerder geld is besteed? 'En een heel belangrijke vraag waar het bij de buurtbudgetten niet over gaat: wat vinden bewoners in de wijk belangrijk om te behouden?'

Meer individualistische overheid

Inspraak is ook meer dan vroeger individueel georganiseerd. Het lijkt erop gericht collectieve optredens van burgers te ontmoedigen. De Schiffart: 'Als individuele burger word je dan uitgenodigd om een avond geeltjes te komen

plakken en dat wordt dan "meegenomen". Maar als bewoner hoor je daar nooit meer wat van terug. Dat gaat dan onder de noemer van participatie, maar dat is natuurlijk geen participatie.' Vaak is de overheid ook best laat met het inzetten van betrokkenheid van mensen. 'Dan mogen mensen meepraten op het moment dat er besloten is dat er ergens een speelplek moet komen, in plaats van dat er eerst wordt gevraagd: waar heeft de buurt nu behoefte aan?'

Boot gemist

Veel gemeenten worstelen met het wantrouwen van hun inwoners, maar De Schiffart merkt niet dat er onder burgers nu veel meer wantrouwen is dan voorheen. Hij ziet wel een ander probleem: de voortgaande digitalisering. Ondanks alle kritiek daarop en een geruchtmakend WRR-rapport als Weten is nog geen doen, gaat die in sneltreinvaart door. 'Neem Woningnet, waar je je moet inschrijven voor een woning in Amsterdam. Dat kan tegenwoordig alleen digitaal met een persoonlijke account met eigen wachtwoorden. Veel mensen kunnen dat gewoon niet. Het is hen nu ontnomen om zelf op zoek te kunnen naar een andere woning. Nu moeten wij voor deze mensen spreekuren organiseren. En die spreekuren worden druk bezocht.'

DE JUISTE

ARMOEDE BESTRIJDEN MOET MET BEWONERS

Armoede zet een groot aantal buurten onder zware druk. Het kabinet kondigde afgelopen juli aan daar wat aan te willen doen met het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid. In de twintig meest kwetsbare wijken moet met zevenhonderd miljoen euro het perspectief van bewoners verbeterd worden, met onder meer geld voor onderwijs en betaalbare woningen.

MENSEN

De meeste gehoorde kritiek was de geringe betrokkenheid van bewoners. Onderzoeker Reinout Kleinhans van de TU Delft vond dat het plan de plank op een aantal punten flink mislaat. De zeggenschap van bewoners komt er maar bekaaid vanaf. 'Het Nationaal Programma bevat geen enkel concreet aanknopingspunt om de positie van bewoners in het beleidsproces te versterken. Dat zal uitgelegd worden als blijk van wantrouwen aan het adres van bewoners.' Ook de veel bekritiseerde verkokering wordt met het programma niet aangepakt. Kleinhans: 'Het Nationaal Programma mikt vooral op "ruimte creëren voor experimenten en maatwerk" en

onderzoeken welke aanpassingen nodig zijn in het juridische instrumentarium. Dat voelt als mosterd na de maaltijd, waarin deze professionals al zo vaak hebben aangegeven waar de schoen wringt.' Tot slot, verzucht Kleinhans: '... herhaalt de pijnlijke geschiedenis van het wijkenbeleid zich. Er wordt van bovenaf een ingewikkelde en tijdrovende bestuurlijke structuur opgelegd. De toverwoorden zijn interdepartementale werkgroepen, 'alliantie-overleggen', programmabureaus en een 'deugdelijk monitoring- en verantwoordingssysteem'. Maar, het kan ook beter: meer naar bewoners luisteren in de geest van Tim 'S Jongers.

De (on)zichtbare kloof in basisvaardigheden – wat moet je daar als *social worker* mee?

Sociaal werk behoort sinds de coronacrisis tot de cruciale beroepen. Sociaal werkers vervullen een belangrijke rol in het laagdrempelig ondersteunen van individuen, gezinnen, groepen en gemeenschappen in een minder kansrijke omgeving. Zo'n minder kansrijke omgeving kan ook ontstaan of bestaan doordat mensen moeite hebben met taal, lezen en schrijven, rekenen of digitale vaardigheden. We hebben het dan over mensen met beperkte basisvaardigheden, vaak ook wel aangeduid als laaggeletterdheid. In Nederland hebben zo'n tweeënhalf miljoen mensen van zestien jaar en ouder moeite met lezen, schrijven en/of rekenen (Expertisepunt Basisvaardigheden, 2022). De kloof die is ontstaan als gevolg van verschillen in deze basisvaardigheden is groot; het leidt onder andere tot verschillen in opleidingsniveau en inkomen, gezondheid en welzijn. Zo hebben bijvoorbeeld 58.000 mensen geen betaalde baan omdat zij moeite hebben met taal of rekenen en kost laaggeletterdheid de samenleving ongeveer 257 miljoen euro extra aan gezondheidszorg (Stichting Lezen en Schrijven, 2022). Dit betekent ook dat het bestrijden van de oorzaken

en gevolgen van het in mindere mate beschikken over basisvaardigheden geen individuele aangelegenheid is, maar een maatschappelijke opgave (Tim 'S Jongers).

Belangrijke rol voor *social worker*

Sociaal werkers komen in hun dagelijks werk regelmatig mensen tegen die moeite hebben om mee te kunnen doen in de samenleving omdat ze niet voldoen aan de maatschappelijke verwachtingen van wat ze in het dagelijks leven moeten kunnen. Dat beperkte basisvaardigheden (mede) oorzaak zijn van problemen, wordt (te) vaak niet gesignaleerd (Notten & Kieft, 2021; Repetur, 2020). Sociaal werkers stimuleren mensen en instituties om het welzijn op individueel en samenlevingsniveau te verbeteren (IFSW, z.d.; Sociaal Werk Nederland, z.d.).

Zij kunnen een belangrijke rol spelen in het slaan van bruggen tussen verschillende bewoners en partners in een wijk, en ook tussen de leefwereld van wijkbewoners en de systeemwereld. Sociaal werkers signaleren bijvoorbeeld dat huurders de brieven van een woningbouwvereniging niet goed begrijpen. Lichten ze steeds opnieuw deze brief toe of pakken ze dit

signaal individu-overstijgend op en trekken ze aan de bel bij instanties om informatie voor iedereen toegankelijk te maken (Van Pelt, 2021)?

Behoeftte aan goede praktijkvoorbeelden

Bij gebrek aan inclusie en niet 'kunnen meedoen' spelen verschillende oorzaken een rol; van armoede en gezondheid tot basisvaardigheden. En deze factoren hangen sterk samen (Notten, 2021). Sociaal werkers hebben hier dagelijks mee te maken, maar geven bijvoorbeeld ook aan niet altijd goed te weten hoe ze een vermoeden van lage basisvaardigheden bespreekbaar kunnen maken (Notten & Kieft, 2021). Zij hebben behoefte aan goede praktijkvoorbeelden en handelingsperspectieven op het niveau van het individu of gezin, de wijk of gemeenschap en bijbehorende organisaties en beleid. Denk bijvoorbeeld aan hoe je een gesprek kunt aangaan bij een vermoeden van laaggeletterdheid. En hoe je hierbij om kunt gaan met zowel je eigen schroom als de schaamte die een wijkbewoner mogelijk ervaart.

Helaas zijn basisvaardigheden en laaggeletterdheid nog geen structureel

onderdeel in het curriculum van de opleidingen *social work*. Kortom, de (on) zichtbare kloof in basisvaardigheden is een belangrijke speler in het veld, maar nog een puzzel voor veel *social workers*.

Een groot deel van deze tekst is afkomstig uit: Notten, N., Van Mourik, K., & Panhuijzen, B. (2022). Onderzoeksagenda 2022 – Expertisepunt basisvaardigheden.

Natascha Notten is zelfstandig onderzoeker.

Literatuur

- Internationale Federatie van Maatschappelijk werkers. (z.d.) *Globale definitie van het sociaal werk*. Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2019/08/Global-Definitie-Social-Work-2014-Dutch-.pdf>
- Notten, N. & M. Kieft (2021). *Is dit misschien bij u het geval?* Vakblad Sociaal Werk, nr. 5, p. 32-33.
- Notten, N. (2021). Een gids naar gelijke kansen. Hogeschool Windesheim.
- 'S Jongers, T. (2022, 25 maart). *Participatielezing 2022 door Tim 'S Jongers: 'Beleid en uitvoering begint bij de verhalen van mensen zelf*. Movisie.
- Sociaal Werk Nederland. (z.d.). *Wat is sociaal werk?* Geraadpleegd op 13 juni 2022, van <https://www.sociaalwerknederland.nl/over-ons>.
- Van Pelt, M. (2021, 14 april). Sociaal werk op alle niveaus. www.movisie.nl.

DE JUISTE AAN- PAKKEN

Intro

Buurten waar mensen bij elkaar betrokken zijn kun je op veel manieren bevorderen. We zetten in een kadertje kort de technieken op een rij, met links naar de uitwerkingen. We gingen kijken bij de Lief & Leedstraten in Rotterdam. Wat bepaalt het succes van dit omkijken naar elkaar, en eerder van het even Rotterdamse opzoomeren? Ook uit Rotterdam komen de vitale gemeenschappen voor ouderen; daar mist een sociaal werker, ondervond de Universiteit voor Humanistiek. Hoe het helemaal mis kan gaan met participatie, vertelt buurtbewoner Bert Kommerij bij wie de gemeente het Nationaal Slavernijmuseum in zijn achtertuin wil zetten. Beter gaat het met de participatie in de energietransitie in Soest. Dat is wezen een sociaal vraagstuk, ontdekte projectleider Gerrit Vledder.

COMMUNITY BUILDING OF GEMEENSCHAPSVORMING, ZO KAN DAT

Voor het versterken van de samenhang in de buurt bestaan verschillende methodieken:

- Bekend is de *ABCD-methode*, *Asset Based Community Development*, waarbij mensen zelf verandering in hun buurt te weeg brengen. Geen quick fix, maar een langdurig proces. Opzoomeren of de Lief en leed-straten (zie pagina 22) in Rotterdam zijn hier nauw aan verwant.
- Een andere invalshoek is *Kwartiermaken* waarbij de samenleving ontvankelijker wordt gemaakt voor mensen met psychische aandoening of verstandelijke beperking. Een vorm is Mens tussen de mensen, een werkwijze om inwoners met een psychische kwetsbaarheid een steuntje in de rug te geven als ze willen meedraaien in de wijk.
- *Vouchers of wijkbudgetten* zetten sterk in op zeggenschap en betrokkenheid van bewoners. Participatie is cruciaal voor de sociale basis maar gaat ook nog wel eens mis, zoals op pagina 25 is te zien ('Uitgeparticipeerd').
- *Participatief Drama* beoogt met onder andere drama kwetsbare mensen een stem te geven en ze steun bij elkaar te laten vinden. De interventie was in het verleden goed onderbouwd.
- Een hele gerichte interventie is *Welzijn op recept*: huisartsen verwijzen mensen met lichte psychosociale klachten door naar een welzijnscoach of welzijnsarrangement. het is een interventie die volgens de Databank Effectieve sociale Interventies 'goed beschreven' is.
- Een andere interventie die volgens de Databank Effectieve Interventies 'goed beschreven' is is de *Buurtcirkel*, gericht op mensen in een kwetsbare positie met een ondersteuningsvraag.
- Daarnaast is er een heel scala van minder methodische aanpakken om gemeenschapsvorming te stimuleren, zoals de stadsboerderij in Amsterdam-Osdorp laat zien en de vitale gemeenschappen in Rotterdam.

Foto: Projectleider Ireen van der Lem met gangmaker Wil van Vught

Lief & Leed-straten

Ruwe bolsters, blanke pitten

Er wordt wel eens gezegd dat Rotterdammers geboren worden met opgestroopte mouwen. Dat is natuurlijk een flauwe stereotypering, maar het succes van Opzoomeren en de daaruit voortkomende Lief & Leedstraten is een bewijs dat in de havenstad de bewoners echt wel de handen uit de mouwen steken. En dat doen ze al decennialang.

Precies op het moment de Rotterdamse Ireen van der Lem haar fiets in de Malsenstraat in de wijk Feijenoord op slot zet, begint het te regenen. Vandaag gaat ze langs bij de 71-jarige bewoonster Lisette Halve, een zogenaamde gangmaker van deze Lief & Leedstraat. Als projectleider bij Opzoomer Mee gaat Ireen geregeld op dit soort bezoeken. Goed voor de contacten en goed

Opzoomeren, en Lief & Leed
De kiem voor Opzoomeren wordt gelegd in 1989 als bewoners in de Rotterdamse Opzoomerstraat de overlast, rotzooi en kleine criminaliteit zat zijn en samen de straat schoonvegen. Gewapend met een bezem, kisten vol nieuwe verlichting en zakken potgrond voor nieuwe geveltuintjes knappen ze de buurt op. In 1994 gaan ook andere straten in Rotterdam Opzoomeren. Als ouderen steeds langer thuis moeten blijven wonen en één van hen in 2013 heel lang dood in haar huis ligt, krijgt het Opzoomeren een nieuwe impuls met de Lief & Leedaanpak. Iedereen moet beter op zijn burens gaan letten. Straten kunnen jaarlijks honderdvijftig euro, het zogenaamde Lief & Leedpotje, krijgen om een kleine attentie voor de zieke of eenzame buurman of buurvrouw te kopen. Dit geldpotje dient als motortje om te stimuleren dat burens wat extra aandacht aan elkaar besteden. Inmiddels zijn er negenhonderd Lief & Leedstraten in Rotterdam en meer dan duizend in de rest van Nederland.

voor het netwerk. Opzoomer Mee verbindt Rotterdammers op het microniveau van de straat met elkaar en laat bewoners voor elkaar van betekenis zijn. De voordeur van Lisette staat wijd open, dat is meestal zo. Maar net als Ireen wil aanbellen, komt Lisette al naar buiten om de spierwitte poes van de burens even te lokken. Even later komt de poes en ze laat hem bij de burens naar binnen. ‘Die houdt niet van regen’, zegt Lisette.

Inzameling voor de buurman

De gepensioneerd Lisette – gangmaker van het eerste uur - ontgaat niets in haar straat. In de hal van haar huis heeft ze een praathoekje ingericht. Ze woont hier al veertig jaar en kent iedereen. ‘Soms zitten we hier met twaalf man. Dit is een moeilijke buurt, maar we bewegen de goede kant op’, vertelt ze. ‘Dit brengt mensen bij elkaar.’ Lisette zag het kleine buurjongetje uitgroeien tot een volwassen vent die nu zelf bijspringt in de buurt. Ze stelt de televisie in voor iemand die dat niet kan, houdt samen met burens een inzameling voor buurman John van wie de hond een tijdje terug overleed, en ze heeft altijd wel iets te eten in haar spreekkamer.

Rijk mens

Aan de andere kant van de stad is er de goedlachse Wil van Vught van de Hofdijk, ook een gangmaker. Vandaag brengt ze namens de burens een bloemetje bij Anneke en Ruud, lieve en spontane mensen die net om de hoek wonen. Ruud

Het Succes van Opzoomeren
Cultuurpsycholoog en publicist Jos van der Lans zocht naar de oorzaak van het succes van Opzoomeren. Hoe kan een initiatief al langer dan dertig jaar bestaan

- Als succesfactoren identificeert hij:
- > Heeft een nuchtere, kleurige stijl, met aansprekende vrolijke figuren en is zo het Feyenoord van het sociaal domein;
 - > Medewerkers en vrijwilligers blijven over het algemeen lang betrokken;
 - > Is een kleine organisatie, wars van vergaderen;
 - > Opzoomer Mee bepaalt de eigen koers en blijft weg bij de bureaucratie;
 - > Is altijd gekoesterd door de burgemeester;
 - > Blijft zelf weg bij de ambtenarij;
 - > Is van alle Rotterdammers en niet van de politiek;
 - > Bijzondere balans tussen top-down en bottom-up;
 - > Voor succes is geduld nodig.

brengt nog de krantjes in de buurt rond, Anneke begint echt last van haar rug te krijgen. Wil zelf woont al haar hele leven in deze buurt. Ze werkte vroeger in de bioscoop en gaf thuis les op het orgel en de accordeon. Door haar eigen kinderen kwam ze al in 2005 in contact met het Opzoomer Mee. ‘Met alle moeders uit de buurt organiseerden we van alles voor de kinderen: speurtochten, Circus Rotjeknor, kamperen op het binnenterrein. Het werd steeds groter. Later werden we ook actief met het Lief & Leedpotje, en van het een komt het ander.’

Op een dag moet een zieke buurman noodgedwongen en op korte termijn verhuizen. Met alle kinderen uit de buurt wordt het klusje in no time geklaard. Ouders doen ook mee en stellen vervoer, behang en verf beschikbaar. Wil bindt nu ook al gauw de strijd met de eenzaamheid in de buurt aan. Zo moest ze onlangs bij een oude mevrouw de meterstanden doorgeven. ‘Dat ging lastig want die mevrouw had nog een telefoon met een draaischijf.’ Wil vertelt dat het vaak om mensen gaat die vroeger zelf actief in de buurt waren. ‘Die mensen mogen echt niet vergeten worden.’ En al die contacten in de buurt brengt Wil een hoop gezelligheid. ‘Aan het eind van de dag denk ik bij mijzelf: wat ben ik toch een rijk mens.’

Foto: Buurtbewoners Anneke en Ruud

- De Gangmaker van de Lief & Leedstraat**
- > Is een pareltje in de straat. Je hebt ze in iedere straat.
 - > Heeft een beetje grote mond en maakt makkelijk contact.
 - > Belt graag aan bij iemand in de straat.
 - > Is empathisch.
 - > Sluit niemand uit.
 - > Kan met bonnetjes de uitgaven bijhouden.

Foto: Gangmaker Lisette Halve

Vitale ouderenflats

Vitale woongemeenschappen moeten het worden, de wooncomplexen in Rotterdam waar ouderen een goed en minder eenzaam leven hebben dankzij ontmoetingen en activiteiten. In werkelijkheid blijken veel ouderen de ontmoetingsruimten van wooncomplexen maar weinig te bezoeken en vaak te vereenzamen. Een wat volgens *Wij in de wijk* een gouden trio van samenwerking is – de gemeente Rotterdam, woningcorporaties en welzijnsinstellingen – wil dat veranderen en de onderlinge betrokkenheid van ouderen stimuleren.

Onderzoek van Anja Machielse en collega's van de Universiteit voor Humanistiek laat zien dat dit nog niet zo makkelijk is. Juist degenen met de grootste behoefte aan contacten hebben zelf de minste vermogens om dat vorm te geven. Zonder professionele ondersteuning redden ze het niet. De onderzoekers schrijven dat corporaties en welzijnsinstellingen hier een rol in hebben: 'Naast woonconsulenten en huismeesters is een sociale professional met ervaring op het terrein van activering en gemeenschapsvorming noodzakelijk. Deze professional heeft een rol bij het motiveren van actieve bewoners die zich willen inzetten voor een sociale leefomgeving, bij de planvorming en bij het omzetten van plannen naar de feitelijke uitvoering.' Ook als een groep eenmaal is gevormd, blijft professionele ondersteuning onmisbaar.

UITGEPARTICIPEERD?

Onlangs verscheen in Het Parool een opiniestuk van Bert Kommerij, een betrokken buurtbewoner die al bijna twintig jaar meedenkt met de gemeente. Kommerij vraagt zich af of participatie nog wel zin heeft, nu de gemeente Amsterdam overweegt om het Nationaal Slavernijmuseum in zijn achtertuin te zetten.

Schrijver en mediamaker Bert Kommerij woont al eenentwintig jaar op het Javaeiland, midden in het IJ in Amsterdam. Vroeger was het een actief havengebied met loodsen en kranen. Inmiddels is het een aangename woonwijk met aangelegde grachten. Kommerij behoort tot de eerste lichting bewoners. Hij kan niet vaak genoeg benadrukken dat hij geen NIMBY – *not in my backyard!* – is. Wat hem betreft mag er juist heel wat in zijn achtertuin, de Kop van Java, mits tijdelijk: ‘Het is een ogenschijnlijk saai gebied, dat juist erg spannend is. Het waait hier meestal.’ Doorgaans denkt hij mee met de gemeente. Hij denkt mee als er een speelboot moet komen, hij denkt mee over een nieuwe functie voor een braakliggend stuk grond en hij denkt mee over de honden-uitlaatplek, een geliefd onderwerp voor hondenliefhebber Kommerij.

Kommerij: ‘Ik ben hier gaan wonen omdat er zoveel ruimte voor een hond is. Die hebben we toen meteen genomen. Omdat ik vier keer per dag op de Kop met de hond was, ben ik een blog begonnen: *Over de Kop*. Ik sprak voorbijgangers aan, vroeg naar hun mening en postte het met foto’s en video’s op het blog. Zo kwam ik erachter dat er een speciale commissie is die over het gebied nadenkt en heb zo mensen van de gemeente leren kennen.’ Al gauw zit Kommerij in een jury om zich te buigen over de drie voorstellen voor een hotel op de Kop. De keuze viel op het duurzame ontwerp van Hotel Jakarta. Kommerij gaat er werken als host en fungeert als schakel tussen de buurt en het hotel. Het levert nieuw materiaal op, hij schrijft een verhalenbundel en maakt een zogenaamde *audiosit* voor de Kop die te beluisteren is op een van de bankjes langs de oever.

AANPAKKEN

Wanneer er iets speelt in de buurt is Kommerij erbij. Hij wil meedoen als het gaat om inspraak. ‘Ik ben hier aanvankelijk als een soort antropoloog alles gaan beschouwen, maar je kunt niet aan de zijlijn blijven staan. Je bent voor iets of je bent ertegen. En zo kun je ook de plannen van de gemeente aanscherpen of verbeteren.’ Inmiddels kent hij de wereld van architecten, stadsdeelbestuurders, gebiedsmakelaars en participatiemanagers op z’n duimpje. Kommerij is er ook bij als de gemeente een participatietraject initieert voor een groot plan: de mogelijke brugverbinding met Amsterdam-Noord. Een optie loopt via de Kop. Wethouder Eric van der Burg hakt de knoop door – de Kop wordt een park, in combinatie met de brug. Het nieuws van het stadspark haalt alle kranten. ‘Maar de brug kwam niet en over het park werd niet meer gesproken. Zo’n brug is misschien te groot voor een participatietraject. Bewoners zeggen al gauw nee en de gemeente wil alleen een ja. Doe dan ook niet als gemeente of je daarnaar luistert. Participatie is leuk voor geveltuintjes en hondenveldjes. Meer niet.’

De plannen van de gemeente voor de Kop van Java verdwijnen naar de achtergrond en dus nemen de bewoners het heft in eigen hand. Ondernemers, de buurttuin, het stadsdorp en de bewoners zitten op een lijn en samen met een landschapsarchitect, tevens buurtbewoner, bedenken ze een stadspark waar iedereen terecht kan. De gemeente start gelijktijdig toch nog een traject door met een bus door stad en buurt te rijden om ideeën te verzamelen en plaatst uiteindelijk een container met

fitnesstoestellen op de Kop. Kommerij: ‘Ik ben daar nog altijd emotioneel onder. Ze luisterden uiteindelijk helemaal niet naar ons. Zo nam de verrommeling alleen maar toe, terwijl wij juist zochten naar een oplossing.’

In 2021 staat de Kop van Java ineens weer op een lijst met acht andere mogelijke locaties voor een Nationaal Slavernijmuseum. Kommerij: ‘Ik dacht meteen: daar gaan we weer. Als je in zo’n participatietraject stapt, moet je beseffen dat je in een ongelijkwaardige relatie stapt. Die participatiemakelaars en communicatiebureaus zijn erop getraind om het plan dat de gemeente heeft aan je te verkopen. We gaan er een leuke middag van maken, roepen ze dan vrolijk. Terwijl de emotie in de wijk heel anders is.’ De gemeente heeft geld en bepaalt, constateert Kommerij.

‘Natuurlijk moet dit museum er komen, dat vind ik ook. De vraag is alleen waar. Voor de Kop was al een belofte gedaan, een park. Het gepresenteerde locatieonderzoek voor het nieuwe museum is nu zo opgesteld dat de Kop de meeste groene vinkjes heeft. Zo staat er dat het draagvlak bij buurtbewoners en ondernemers “gemiddeld” is, terwijl daar nog nooit naar gevraagd is. Verder staat er dat we in een gemengde woonwijk wonen, dat het gebied bouwrijp is en dat het makkelijk bereikbaar is via het water. Allemaal niet waar. Als burger mag je ook iets zeggen, maar je staat vanaf het begin al vier nul achter. Daar moet maar je zin in hebben.’

Energietransitie:

‘Niet met het mes op tafel in gesprek met bewoners’

In de Volkskrant noemde je het energievraagstuk vooral een sociaal vraagstuk. Waarom?

‘Omdat de energietransitie alleen zal slagen als burgers het zien als een project waar ze onderdeel van uitmaken. Burgers moeten niet worden betrokken, maar zich betrokken voelen. Dat is cruciaal voor het welslagen van de energietransitie, maar het is ook een uitgelezen kans om de grote kloof tussen overheid en burgers op gemeentelijk niveau te overbruggen. Dat vraagt geduld en welgemeende aandacht. Deze prachtige gedachten komen vooral voort uit de harde realiteit waar we met ons project tegenaan liepen. We wilden de bewoners paaien met een aanbod van zeventig euro, te besteden aan

energiebesparende producten in een webshop. Misgegoekt. De mensen keken ons wantrouwend aan, hadden geen computer of wisten er geen raad mee en hadden wel belangrijker zaken aan hun hoofd. Overleven. Dus wij stonden al snel met lege handen.’

Is het niet ook een cultureel vraagstuk? De bewoners waar jullie aan de deur kwamen spreken soms amper Nederlands.

‘Het is zeker ook een cultureel vraagstuk. Dat gaat niet alleen over taal. Daarvoor hebben we een vertaler op onze website gezet, waar alle teksten in veertien talen kunnen worden vertaald. Ook in het Fries, want ik kom uit Friesland. Dat is een klein grapje. Grapjes zijn trouwens belangrijk. Maar het

gaat ook over sociale cohesie. In Smitsveen wonen vier grote gemeenschappen: een Turkse, een Arabische, een Eritrese en een Somalische. We zijn begonnen met generieke informatie, maar vooral via de inzet van sociaal makelaar Zoulikha Seddiki van Welzijnsstichting Balans kwamen we erachter dat bijeenkomsten in die gemeenschappen het effectiefst zijn. Zo hebben we nu bewoners bij elkaar gehad uit de Somalische, de Turkse en de Eritrese gemeenschap. Steeds waren zo’n twintig mensen aanwezig, die via de eigen netwerken waren benaderd. Het is natuurlijk doodzonde dat die gemeenschappen zo gesegregeerd leven, ook van elkaar. Dus we zijn nog lang niet klaar.’

Gerrit Vledder is projectleider van ‘Energie in Smitsveen’ in Soest. Smitsveen is een wijk met een laag gemiddeld inkomen en een grote diversiteit aan culturen. Daar ondervond hij hoe ingewikkeld het is bewoners met een smalle beurs hun huis te laten isoleren. ‘Het is een sociaal vraagstuk’, weet hij nu.

Hoe lukte het jullie om mensen die daar weinig voor openstonden toch te bewegen om radiatorfolie te plaatsen en andere maatregelen te nemen?

‘Dat is eigenlijk heel praktisch. Lerend vermogen, een subsidiegever, de provincie Utrecht, die ruimte geeft, en een zeer nauwe samenwerking van zeven partners die wat willen in de wijk. Welzijnsstichting Balans is daarin een cruciaal draaipunt. Zij werken als organisatie heel gericht met vrijwilligers, vooral vrouwen, van alle culturen. Met name Zoulikha Seddiki, die al zesentwintig jaar als sociaal makelaar werkt in Smitsveen. Zo persoonlijk is het. Zij heeft een enorm persoonlijk netwerk. In dit project is bijvoorbeeld koken een belangrijk draaipunt. Balans heeft een prachtige keuken, waar vrouwen van allerlei culturen samenwerken

en koken. Zo hebben ze voor ons inmiddels zeker zeven of acht keer gezorgd voor heerlijk eten met een verhaal over hun land van herkomst. Bijvoorbeeld voor de vrijwillige klusbrigade die op zaterdagen huis aan huis energiebesparende maatregelen aanbrengt bij bewoners.’

Met welk resultaat?

‘Vooral een leertraject voor ons allemaal. Dat is naast Balans ook vrijwilligersorganisatie Energie Actief Soest met zijn energiecoaches, woningcorporatie Portaal, de gemeente Soest met ambtelijke en bestuurlijke betrokkenheid van Energietransitie en Sociaal Beleid, Schuldhulpmaatje Soest, het Energieloket van de gemeente Soest en de Hogeschool Utrecht. We leerden wel relatief snel. Want we zijn begonnen in september 2021 en

hebben nu een totaal ander project dan wat we hadden bedacht. En het succes komt nu.

Zo hebben we met Present Soest een huis-aan-huisaankpak georganiseerd in één flat met honderd woningen en bij drieënzestig mensen kleine energiebesparende producten aangebracht. We zijn net begonnen met de tweede flat, waar we samen met negen leerlingen van het Baarnsch Lyceum drieëntwintig flats hebben gedaan. Medewerkers van Portaal gaan nu ook een flat van honderd woningen aanpakken. Ik heb nog nooit zo'n inspirerend samenwerkingsproject gedaan.'

Wat was cruciaal in dit succes?

'Samenwerking, 'koppelkansensessies'. Het is een vreselijk woord, maar beschrijft heel adequaat wat we doen. De partners in het project komen met maandelijkse regelmaat bij elkaar om te bezien hoe we nog beter kunnen doen wat we aan het doen zijn. De crux is daarbij dat iedereen inbrengt wat hij of zij toch al doet. En we spreken elkaar

aan. En iedereen is erbij, bij die sessies. We komen lachend binnen en gaan lachend de deur weer uit.'

Hebben we de verkeerde beelden van burgers?

'Ja. Maar niet alleen bestuurders. Voor mij is ons project een cultuurschok. Ik ben erachter gekomen dat ik in een enorme bubbel leef. Ik heb eerder één keer met een Marokkaanse vrouw samengewerkt. Ik had allemaal ideeën over hoe het zou moeten, maar in dit project bleek alles anders. Ik had geen idee. Ik heb nu mooie contacten met mensen uit allerlei culturen en leer elke dag.

Het is schokkend, maar we leven samen in een land waar we elkaar niet kennen. En onvoldoende in staat zijn werkelijk bruggen te slaan. Dat is wat mij het meest motiveert in dit project. Het is wel mogelijk om samen te leven. Sociale cohesie kan als we echt investeren in samenwerken. De energietransitie, een enorme gezamenlijke opdracht, vraagt daarom. Daarom kunnen we ook niet weg uit Smitsveen na 31 maart als het project afloopt. En dat gebeurt ook

niet, want we vinden gehoor bij de bestuurders in Soest.'

De stad Utrecht kiest voor verplichting om mensen van het gas af te halen. Zou dat verplichten niet veel meer moeten gebeuren? Ook op andere terreinen van de energietransitie?

'Eerst moet me even iets van het hart. Mij valt op dat de eerste wijk waar van het gas af verplicht wordt een zogenaamde krachtwijk is. Maar mijn antwoord op je vraag is: nee, dat moet niet. We hebben de tijd tot 2050. We hebben geen haast. We moeten open met bewoners in gesprek zonder mes op tafel, niet gaan dreigen. Je moet wel transparant zijn over het einddoel. Wij hebben het in ons project niet over van het gas af. We hebben het over een "comfortabel en energiezuinig huis". Daar begint het mee. Als we de mensen meenemen is er veel mogelijk. Dat blijkt ook in Smitsveen. Als we het geld van de energietransitie niet investeren in overvliegende commerciële trajecten, maar in een gedegen sociale aanpak.'

Intro

Hoe fijn wonen we? Wat vinden we van onze buurt? In dit slotkatern over onze huizen zetten we dat met behulp van het CBS eerst op een rij. We keren terug naar de Amsterdamse Spaarndammerbuurt en zien hoe daar een gedeelde buurt werd gebouwd met de Houthavens. Wat ging er mis? Hier, maar ook elders willen kinderen vaak in de buurt van hun ouders wonen. Dat is goed voor de sociale basis, maar vaak volstrekt onmogelijk. De woningen ontbreken of zijn onbetaalbaar. Hoe gaan gezinnen daarmee om? We brengen verschillende situaties in beeld. Hoe ziet het eruit als je kinderen de stad uit moeten? We gaan ook kijken bij een uitwas van de segregatie door de exorbitante huizenprijzen: het kraakterrein Welschap nabij Eindhoven Airport. Tot slot vragen we met de Canadese auteur Leslie Kern: is gentrificatie onvermijdelijk?

WONEN WE IN FIJNE BUURTEN?

Wonen Nederlanders in de juiste huizen en de juiste buurten? Het CBS houdt over de jaren de tevredenheid bij van Nederlanders met hun eigen huis. De afgelopen tien à twintig jaar blijkt dat die een vijftal procentpunten daalde, maar met 83 à 84 procent in 2021 nog altijd heel hoog is. De tevredenheid met de buurt (totaal 83,8) verschilt tussen eigenaren (89,1) en huurders (76,0). Regionaal zijn er in buurttevredenheid geen extreme verschillen, maar wel uitschieters. Zaanstad (77,1), Rotterdam (73,3), Den Haag (74,7) en Tilburg (74,8) zitten laag. Het meest tevreden met hun leefomgeving zijn mensen in Noord-Drenthe (90,4) en Zeeuws-Vlaanderen (90,0). ([Woontevredenheid; kenmerken woning, regio's \(cbs.nl\)](#)).

Een gedeelde wijk

Mensen en woningen maken of breken een sociale basis in een buurt. Hoe gaat dat als er een nieuwe buurt naast een oude wordt gebouwd? Kan dat wel, een rijke naast een veel armere buurt? In de Amsterdamse houthavens namen ze proef op de som.

In 2025 moet het werk helemaal klaar zijn. Dan moeten er 2700 nieuwe woningen zijn opgeleverd in de Amsterdamse Houthavens aan de westkant van het centrum, een gebied van zesentwintig hectare groot. De eerste plannen voor nieuwbouw daar stammen uit 1994. Door de jaren heen zijn er ongeveer vijftien verschillende plannen geweest. Sommige werden door de aangrenzende Spaarndammerbuurt

weggestemd, andere waren financieel niet haalbaar. Het huidige plan stamt uit 2002: *De Ongedeelde Buurt*, een prestigieus plan waarbij in de Houthavens nieuwe woningen – een mix van koopwoningen en sociale woningbouw – aan nieuwe grachten moeten verrijzen. Ook moeten er twee scholen, een asielzoekerscentrum, sociale en culturele voorzieningen komen, alles honderd procent klimaatneutraal. De

HUIZEN

nieuwe wijk sluit met een park naadloos aan op de oude Spaarndammerbuurt. De corporaties die zouden helpen bij het hoognodig opknappen van de Spaarndammerbuurt worden beloofd met mooie ontwikkelposities in de Houthavens. Het merendeel van de huizen in de oude Spaarndammerbuurt moet worden aangepakt, de openbare ruimte is niet in goede conditie en de economische en sociale infrastructuur houdt ook niet over. Een zware klus met een planning van zeven jaar. Maar er is dan goede hoop dat dat gaat lukken. Zeventig procent van de woningen in de oude. Het is een helse klus, maar uiteindelijk is in 2009 het plan met bouwrijpe grond en al klaar.

Crisis

Maar dan. De tijdelijke studentenhuisvesting in de Houthavens wordt bijna opgedoekt als een financiële crisis uitbreekt. Project Houthavens moet vijftig miljoen euro bezuinigen op een totaalbedrag van tweehonderdveertig miljoen. Een van de bezuinigingen is dat het deel sociale woningbouw wordt teruggedraaid van 30 naar 20 procent. Grond onder sociale woningen is namelijk minder waard. De corporaties die hun best deden in de Spaarndammerbuurt willen natuurlijk graag aan de slag in de Houthavens, maar kunnen uiteindelijk om financiële redenen niet. De contracten worden ontbonden en er komen afspraken dat ze alleen nog de

sociale woningen mogen bouwen, niet het commerciële deel. Dan happen burgers met lef toe in de vorm van CPO's, Collectief Particulier Opdrachtgeverschap. In groepjes kopen zij de grond en bouwen hun eigen projecten. In december 2013 gaat eindelijk de eerste paal van Blok 0 de grond in.

Wassenaar in West

Nu, tien jaar, later ligt de wijk Houthavens er vertrouwd bij. Er wonen inmiddels meer dan vijfduizend nieuwe bewoners. De wijk wordt wel *Wassenaar in West* genoemd, de *Witte Enclave*. Het gemiddeld besteedbare inkomen ligt per huishouden op 61.500 euro. Van de huizen is op dit moment 58 procent een koopwoning en wordt 12

procent als sociale huurwoning verhuurd. En de aanpalende Spaarndammerbuurt? Daar zijn de verhoudingen het spiegelbeeld. De percentages koop- en sociale huurwoningen is daar 22 tegenover 61 procent. Het gemiddeld besteedbare inkomen bedraagt 35.700 euro. Dus is de hele wijk nu wel zo ongedeeld geworden als in de brochures vooraf werd beloofd? De ouderwetse kapper, de slager en het rommelwinkeltje in de Spaarndammerstraat zijn al verdwenen. Voor de slager is een luxe sportschool teruggekomen. Recent opende ook een winkel met expatproducten de deuren.

Ouders, kinderen, wonen

Als we allemaal moeten gaan mantelzorgen is het natuurlijk fijn als we een beetje bij elkaar in de buurt kunnen wonen. Sommige kinderen blijven hun leven lang bij hun ouders in de buurt wonen, anderen keren er na jaren terug. Er zijn zelfs mensen die hun ouders in huis nemen, in een. Op deze pagina's vier manieren waarop verschillende generaties het 'organiseren': bij elkaar in de buurt wonen, je moeder in huis in een 'kangoeroe-woning', je moeder in een naburige woongroep en meer problematisch: heen en weer reizen naar je moeder verderop.

Nancy: 'Zo zit mijn moeder zonder eten'

De 55-jarige Nancy groeide op in Amsterdam maar verpachtte ooit haar hart aan de Beemster, een oude polder middenin Noord-Holland. Na een succesvolle carrière in de mode begon zij een koffiehuis annex winkel met streekproducten in de oude kosterij van Middenbeemster. Deze locatie van Breidablick - een woon- en werkgemeenschap in de streek - houdt mensen met een beperking aan de slag. Nancy koppelt zo haar liefde voor lekker eten met gemeenschapszin. Ze houdt van haar werk. De moeder van Nancy, sinds twaalf jaar weduwe, woont nog altijd in het centrum van Amsterdam. Ze krijgt de leeftijd dat Nancy wat vaker naar haar om zal moeten kijken en dat is niet altijd even makkelijk.

Nancy: 'Vroeger had de gemeente Amsterdam nog een bezoekerstarief, maar tegenwoordig is dat allemaal wat lastiger. Ik moet inloggen op een brakke app en kan dan maar in een kleine straal van mijn moeders huis parkeren.' Het parkeertarief in de buurt waar Nancy's moeder woont is inmiddels zes euro per uur. Nancy ervaart het als een groot probleem: 'Als ik even op visite ga, ben ik achttien euro kwijt. Zo raken ouderen in een isolement. Als auto's in deze mate geweerd worden, kan ik niet even snel boodschappen doen en zit mijn moeder zonder eten. Zo simpel is het.' En het is niet alleen moeder die er bij in schiet. 'Ook mijn broer woont in Amsterdam. Het is net zo'n onderneming om bij hem even langs te gaan. Dus dat doe ik ook steeds minder.'

Wiene: 'In de buidel van mijn kinderen'

Eindelijk is het gelukt. Peter en Griselda hebben na ruim een jaar zoeken een geschikte, passende kangoeroewoning gevonden, net over de grens in Duitsland. 'Ik zit in de buidel van mijn kinderen', grapt moeder Wiene. Bij dochter Griselda speelde het idee al een paar jaar: zij wilde niet dat haar moeder in een verzorgingshuis terecht zou komen. 'Daar waren de voorzieningen door de overheid al genoeg voor afgebroken. En ik wilde ook niet dat het fout zou gaan: dat mijn moeder de trap in haar huis niet meer op zou komen. Of dat ze in het ziekenhuis zou terechtkomen en wij honderdvijftig kilometer verderop zouden wonen.' Toen Griselda een nieuwe baan in het oosten van het land kreeg, kon ze met haar partner Peter een woning kopen waarin ook haar moeder een zelfstandige woonruimte zou krijgen. 'Gezellig,' vertelt Wiene. 'Toen ik jong was, heb ik ook mijn moeder in huis

genomen.' Ook voor Griselda gaat zo een droom in vervulling: 'Ik heb altijd in een familiehuis met zoete inval willen wonen, waar altijd pannen met eten op het vuur staan. Het is leuk om samen te eten en een film te kijken.' Het appartement van Wiene is op de begane grond, Peter en Griselda wonen boven. Daar is genoeg ruimte zodat zij ieder een eigen werkplek hebben. 'En iedereen genoeg privacy heeft,' vult Griselda aan. Daar werd tijdens de zoektocht naar een woning goed op gelet: of iedereen genoeg ruimte zou hebben om zich terug te trekken. Peter: 'Het is allemaal nieuw natuurlijk. Ik heb nog nooit met mijn schoonmoeder samengewoond.' Dat moeder Wiene na een leven in Bakkum en het Gooi ineens in Duitsland woont, vindt zij niet alleen spannend, maar ook leuk. 'Er is golf, yoga en een wellness-oord. Genoeg reuring.'

Sonja: ‘We hebben haar huis nagebouwd in een klaslokaal’

Het was vooraf allemaal niet zo gepland. Muzikant en grafisch ontwerper Sonja verruilde acht jaar geleden haar geboorteplaats Amsterdam voor Den Haag om daar bij haar - inmiddels - echtgenoot Robert in te trekken. Haar moeder woont in die tijd nog altijd op zichzelf in de hoofdstad, maar een operatie aan een knie triggert dementie. Sonja: ‘Mijn moeder had altijd verteld dat de kans groot zou zijn dat zij dement zou worden. Dat was bij haar moeder ook gebeurd. Mijn moeder wist het lange tijd te verbergen dus ik had niet verwacht dat het ineens zo snel zou gaan.’ Sonja pendelt drie jaar lang wekelijks op en neer tussen Den Haag en Amsterdam. Ze doet dan boodschappen voor de hele week, draait wassen en houdt het huis schoon. ‘Ik was dan de hele dag aan het rennen en uiteindelijk te moe om nog een klein wandelingetje met haar te maken. Kleine irritaties beginnen dan een rol te spelen.’ Dan wordt er bij haar moeder ingebroken. ‘Toen werd het onverantwoord. Ze kon ons

niet bereiken en is gewoon gaan slapen terwijl er een ruit was ingegoooid.’ Sonja en haar man Robert gaan op zoek naar kleinschalige verpleeghuizen in de hoofdstad. ‘Ik vond het allemaal afschuwelijk. Toen ben ik op zoek gegaan naar andere woonvormen. Een woongroep sprak mij al gauw aan. Uiteindelijk zijn we in De Haag gaan zoeken en stuitten we op De Herbergier: woongroepen in fijne gebouwen voor mensen met geheugenproblemen.’ De keuze viel op een locatie vijf minuten fietsen van het huis van Sonja en Robert. ‘Ik belde ze op en we zijn vervolgens langsgedaan. Dat voelde meteen goed. Maar het belangrijkste is dat wij om de hoek wonen.’ Sonja’s moeder woont nu in een voormalig klaslokaal en heeft daar haar eigen voorzieningen. ‘We hebben eigenlijk een beetje haar oude huis nagebouwd in het klaslokaal. Ze heeft al haar eigen spulletjes nog.’ Voor maaltijden, gezelligheid en vermaak is er een gemeenschappelijke woonkamer.

Tanja: ‘Nooit meer op visite’

‘Het mooie van bij elkaar in de buurt wonen, is dat je nooit op visite hoeft, maar gewoon even bij elkaar naar binnen kunt lopen,’ zegt Tanja, terwijl vader Herman voor de deur staat. ‘Hij woont om de hoek, nog geen tweehonderd meter. We hebben altijd bij elkaar in de buurt gewoond.’ Even later komt ook Tanja’s zoon Daan met vrouw Sophie en zoontje Lou aanwaaien. Dat gebeurt bijna elke dag wel even. Zij wonen ook op steenworpafstand. Vanavond maakt Marcel groentepannenkoeken en wie dat wil, mag aanschuiven. ‘Soms hebben we drie avonden in de week mee-eters. Via de familie-app is dat zo geregeld. Ook vergeten boodschappen worden op die manier snel geregeld.’ Tanja is verpleegkundige en woont sinds haar vijfde in het Haarlemse stadsdeel Schalkwijk. Daar woont ze met Marcel en de kinderen sinds tien jaar in Molenwijk, een gezellige, gemengde buurt naast de

recreatieplas. ‘Een goede afspiegeling van de samenleving,’ vertelt ze. ‘En dat we allemaal zo dicht bij elkaar wonen is een beetje toeval. Mijn vader kreeg hier een woning en wij wilden graag in deze buurt wonen. Dat lukte.’ Ook Daan wilde met zijn gezin graag in Molenwijk blijven wonen. Hij voelt een sterke binding met de buurt, plus zijn sportschool is er gevestigd. Een paar keer werden ze flink overboden, maar gelukkig lukte het na een tijdje toch een appartementje te kopen. Sophie: ‘Anders kom je al gauw terecht in IJmuiden of Hillegom.’ Tanja komt er steeds vaker achter dat het wel erg handig is om zo dicht bij elkaar te wonen. ‘Je kunt even oppassen op de kleine of even kijken of alles goed is bij mijn vader.’ Schoondochter Sophie: ‘We hebben echt geluk gehad. Molenwijk voelt voor mij als thuiskomen omdat we hier zoveel familie hebben wonen.’

Foto: Terra bij de buitendouche die ze afgelopen jaar bouwde

Tussen de snelweg A2 en de start- en landingsbaan van Eindhoven Airport ligt in het groen een kleine gekraakte oase waar mensen de drukte op de woningmarkt ontlopen en elkaar vinden in een mobiel bestaan. ‘Het is vandaag de dag makkelijker om een terrein te kraken dan een gebouw.’

Loop door het hek het terrein van het Welschap op en verbaas je hoe snel de reuring van het naastgelegen industrieterrein plaatsmaakt voor rust en ruimte. De stroom ratelende rolkoffers op weg naar de luchthaven zijn ineens ver weg. Ook het bulderende vliegverkeer is er ineens niet meer. Op het Welschap, zo groot als een voetbalveld, wonen doorgaans ongeveer acht huishoudens in bussen en campers. Soms meer, soms minder. Een van de bewoners is Terra. Ze werkt overdag in een kapsalon in Haarlem en zet piercings. Ze woont doorgaans een dag of vier op het

Welschap. Dan parkeert ze haar enorme ‘woonbus’ naast die van haar vriend, ook een *vanlifer*. ‘Voor ons heeft dit leven niets met kamperen te maken. Het is ons huis. Laatst is hier bij onze burens een kindje geboren en dan komt de vroedvrouw ook gewoon op bezoek.’ Alle bewoners van het Welschap vormen een hechte groep, vertelt Terra. ‘We wonen allemaal in onze eigen bus of vrachtwagen. We hebben allemaal stroom, water en een toilet. We zorgen met z’n allen voor het terrein. De meesten van ons hebben een vaste baan, anderen zijn freelancer. De een

gaat seizoenswerk in Frankrijk doen, de ander in Zwitserland; van druivenplukken tot podiumopbouw.’ Terra wil binnenkort leren om met een aanhanger te rijden. Zo kan ze haar eigen mobiele kapsalon voorttrekken. In de zomer zijn de bewoners buiten bij hun bus te vinden. De een kookt wat, de ander draait muziek of klust aan de bus. Veel bewoners hebben een hond. Die scharrelen de hele dag wat rond. Iemand heeft zelfs een kippenhok naast de bus. In de winter blijven mensen vaak in hun eigen bus en zien ze elkaar soms dagen niet. ‘Ik kijk dan vaak een serie op de computer,’ vertelt Terra. ‘We willen allemaal gewoon wonen en ons leven een invulling geven.’ Iedereen let op elkaar en helpt waar nodig. Bijvoorbeeld als er aan de bus gewerkt wordt. Terra: ‘Het is

mooi om te zien waar je met z’n allen toe in staat bent.’ Een appgroep zorgt dat er het hele jaar door onderling contact is.

Noodlot

Het terrein van het Welschap werd ruim vijftien jaar geleden gekraakt. Oorspronkelijk stonden er nog loodsen op maar na een grote brand werden die afgebroken. Er kwamen ontruiming, rechtszaken en er kwamen plannen. De plannen die de eigenaar voor de grond had – waaronder parkeerterrein voor Eindhoven Airport – werden steeds door de gemeente afgewezen. In 2016 werd het gebied ‘herkraakt’. De huidige bewoners staan op goede voet met de eigenaar en de gemeente.

Waarom de bewoners ervoor kiezen om in een bus te leven, verschilt per geval. De meesten – allen tussen de twintig en veertig jaar oud – liepen tegen te veel deuren op. Hadden keurig hun studie afgerond en een baan, maar een woning bleef onbereikbaar. Bij de vierentwintigjarige Terra sloeg het noodlot een paar jaar geleden toe. Ze woonde bij haar vader in Haarlem, maar stond niet bij hem ingeschreven. Toen hij overleed moest zij noodgedwongen het huis verlaten. Zij investeerde in een bus waar ze sindsdien in woont.

In heel Europa

Hoewel de grond waar de bussen op staan is gekraakt, is er een groot verschil tussen de *vanlifers* en de oude kraakbeweging. ‘Kraken is sinds 2010 bij wet verboden en krakers worden vandaag de dag steeds makkelijker uit een pand gezet. Wij hebben altijd ons huis nog’, vertelt Terra. ‘Niemand pakt onze bussen af.’ Toch blijft de groep zich hardmaken voor het recht op een

woning en is geregeld op bijeenkomsten van Woonopstand of Woonprotest in het land te vinden.

Die woonproblemen kom je in 2022 door heel Europa tegen. Terra: ‘Veel van ons zijn op zoek naar vrijheid en hangen een bepaalde leefstijl aan. We zoeken elkaar geregeld op. Maar we komen altijd terug op het Welschap. Dat is voor ons allemaal de belangrijkste ontmoetingsplaats.’ En een echt huis, zonder wielen? ‘Daar komen zoveel verantwoordelijkheden bij kijken, dat zou alleen maar mijn vrijheid beperken.’

Gentrificatie is geen natuurverschijnsel

Arbeidersbuurten die veranderen doordat er mensen met meer geld komen wonen. Het oude koffiehuis dat plaatsmaakt voor een latte-barretje, het café voor een wijnbar - deze ‘gentrificatie’ is volgens de Canadese onderzoekster Leslie Kern geen natuurverschijnsel. In haar boek *Gentrification is Inevitable and Other Lies* beschrijft ze hoe vastgoedbedrijven en lokale overheden door het bouwen van grote blokken luxeappartementen de oorspronkelijke bewoners uit hun volksbuurt jagen. We moeten, zegt Kern in een [mail-interview](#) in NRC, de hippe clientèle van de koffiebar geen verwijten maken.

Deze nieuwe bewoners valt niets te verwijten. Wel kan een onderneming zich afvragen of ze aansluiting zoekt bij de buurt. Dat doe je niet als je als yogastudio honderden euro’s voor een lidmaatschap vraagt, suggereert Kern. Gentrificatie echt tegengaan is moeilijk, maar Kern (‘Ik heb de perverse hoop dat het probleem zó groot wordt, dat het niet meer genegeerd kan worden door politiek en overheid’) doet wel een paar suggesties die te verzachten, zoals zorgen voor voldoende sociale huurwoningen, bijvoorbeeld voor de kinderen, zodat oudere bewoners hun vangnet houden en niet vervreemden van hun omgeving. Nieuwe bewoners kunnen volgens Kern hun burens groeten en hun inkopen doen bij winkels die er al waren. Kern: ‘Wat je niet moet doen is een huis in een wijk betrekken en zeggen: oh, ik weet wat deze buurt nodig heeft’ en tot slot zouden we volgens haar ons huis minder kunnen zien als een bron van inkomsten, door het bijvoorbeeld niet op Airbnb te zetten.

ATTA DE TOLK

SCHRIJVER VANUIT HET HART

Atta de Tolk (1984) vertaalt gevoelens voor mensen die dat zelf niet kunnen. Dat doet hij op evenementen en congressen voor gemeentes en bedrijven. Hij probeert daarbij mensen uit verschillende werelden samen te brengen door een boodschap waarin iedereen zich herkent.

Geboren als Yazan Fouad Bechara in Damascus, wilde Atta de Tolk van jongs af aan schrijver worden en hij voelde zich meteen beter als hij dat doet. Zijn familie ontvlucht Syrië als hij drie jaar is en komt terecht in Dordrecht. De enige uitjes die het gezin kent zijn met Vluchtelingenwerk. Hij leert de Nederlandse taal omdat hij de post van zijn ouders moet voorlezen. Hij groeit op in een achterstandswijk, hij komt op het verkeerde pad en begint drugs te dealen. Hij is vaak op straat te vinden komt in aanraking met hiphop. Wekelijks komt er 'aardig wat geld' bij hem binnen. Als rapper maakt hij ondertussen ook carrière en staat in de grote popzalen van het land en ook op Lowlands. Hij omarmt de reputatie die hij heeft in de buurt. En als je dan ook nog eens rapper bent en kunt schrijven over wat je in het echt meemaakt...
Atta: 'Mensen zeggen vaak dat ze foute vrienden hebben. Maar ik was vooral

zo'n foute vriend. Ik deed wel mijn best een goed mens te zijn en raakte vanaf 2008 betrokken bij verschillende theaterprojecten.' Hij prijst zichzelf gelukkig maar uit loyaliteit blijft hij nog lange tijd met zijn oude vrienden van de straat omgaan. Maar op een gegeven moment wordt er hard aan de noodrem getrokken. Een goede vriend wordt vermoord. En dat is toevallig precies het moment dat Atta aan de vooravond van een grote verandering in zijn leven staat. Atta: 'Een andere vriend die ik uit de rapwereld kende, werkte in Amsterdam in het onderwijs. Dat wilde ik ook wel. Hij regelde een gesprek met bij het MBO-college in Amsterdam Zuid Oost en even later mocht ik daar als coach aan de slag. Diezelfde week belde die vriend mij op dat ik zijn huis mocht overnemen.' Een nieuwe baan en een nieuw huis binnen een week, Atta ziet het als een teken. Hij keert zijn oude leven definitief de rug toe.

*Kijk om je heen, dit is de sociale basis
Een plek waar ieder sociaal persoon op de juiste plaats is
De verdieping in elkaar, samen aan tafel
De gezamenlijke uitdagingen als een raadsel ontrafeld
Het begin is gemaakt wanneer we elkaar ontmoeten
Dat is laagdrempelig in te steken, door simpelweg te groeten*

*En eenmaal aan tafel zijn we niet met vingers aan het wijzen
We proberen alle neuzen dezelfde kant op te krijgen
Laten we wel zijn, de sleutel waar de samenleving door zou werken is het welzijn
En iedereen zet zich enorm in, dat is wel fijn
Tegelijkertijd is de nood ontzettend hoog, laten we snel zijn*

*Een nabijheid, een basis waar we allen gelijk zijn
En onze wonden zullen genezen terwijl de tijd rijpt*

*Geld, tijd en continuïteit, kies je achilleshiel
We hebben vaak al het wiel, waarom beginnen we opnieuw?
Pak die basis terug, ga van je eiland af
Bouw desnoods zelf een brug*

*Hou een ander op een sociale manier in de gaten
Je kunt als je observeert veel halen uit bepaalde signalen
Wees waakzaam, veilig en spaarzaam in hoe je met een ander omgaat
Je zult zien dat er een bepaalde respectvolle warmte ontstaat*

*Een sociaal hogere frequentie die ons dichter brengt bij de essentie
Dat je niet een functie of een valkuil, maar vooral de mens ziet*

Scenes uit de rapsamenvatting van het Congresfestival Sterke Sociale Basis
Door: Atta de Tolk - 23-09-2022 (www.attadetolk.nl)